

מדיניות חינוכית רב לשונית חדשנית לישראל

אילנה שוהמי, מיכל טננבאום, וצוות המחקר
הנה יואל סולומון (מנהלת המחקר)

מוגש למשרד החינוך

מדיניות חינוך רב לשונית חדשנית לישראל
سياسة تربوية جديدة متعددة اللغات لإسرائيل
New Multilingual Education Policy for Israel

הרקע לקידום מדיניות חינוכית רב לשונית חדשה לישראל

- קול קורא של משרד המדען הראשי במשרד החינוך
- שינויים גיאופוליטיים ואידאולוגיים בארץ ובעולם (הגירה, גלוקאליזציה)
- מגמות חדשות בתפיסות לגבי רב לשוניות
- פדגוגיות חדשות (לגיטימציה לשימוש ברפרטואר לשוני מלא, מודעות רב לשונית, multimodalities)
- משתלב גם עם תפיסות חדשות בחינוך באשר להטרוגניות כיתתית ובית ספרית במובנים רבים (רקע סוציאקונומי, צרכים מיוחדים, ועוד)

מהותה של מדיניות חינוכית רב לשונית

תפיסה לפיה מערכת החינוך מטפחת ומחזקת את הרפרטואר הלשוני המלא של התלמידים (שפות אם, שפות גלובאליות, שפות מורשת/הגירה, שפות עולם).

שפות נלמדות ברמות שונות בהתאם לצרכים ולמטרות בהקשרים השונים, תוך מתן מקום גם למעברים ולעירוב בין השפות.
לא רק הוראה של שפות רבות.

יתרונות של רב לשוניות/חינוך רב לשוני

- מוביליות כלכלית וחברתית בעולם גלובאלי
- מסייע בלימוד שפות נוספות (language transfer)
- ידע רב לשוני מפתח יכולות קוגניטיביות (גמישות מחשבתית, מודעות מטא-לשונית)
- בהקשרי שפות מיעוט – רב לשוניות מחזקת זהויות, העצמה
- יתרונות רגשיים, חברתיים ופוליטיים (פתיחות לאחר, צדק חברתי, אמפתיה תרבותית, סובלנות, הפחתת גזענות)

הפרוייקט הנוכחי: שלוש אבני דרך

- א- סקירת ספרות מקיפה הבודקת, מעריכה ומבקרת תכניות רב לשוניות במערכות חינוך בעולם ובישראל.
- ב- ביצוע סדרת מחקרים אמפיריים בבתי ספר בנסיון לחדד תובנות בנוגע לאתגרים ייחודיים ביישום מדיניות חינוכית רב לשונית בישראל (הרלוונטיים גם להקשרים אחרים).
- ג- פיתוח עקרונות של מדיניות חינוכית רב לשונית ברוח engaged language policy, והצעות ליישום בבתי ספר

אבן דרך א'

**סקירה ספרותית תיאורית וביקורתית של מדיניות
חינוכית רב לשונית בעולם ובישראל**

פרקי הסקירה

הדו"ח, שהוגש למשרד החינוך בפברואר 2018, מורכב מחמישה פרקים המשקפים את הסוגיות המרכזיות הנוגעות לרב לשוניות בישראל, ולמדיניות לשונית חינוכית, כמפורט להלן:

- א. מהותה של מדיניות חינוכית רב לשונית (אמיר מיכלוביץ' ודניאל הנסן)
- ב. אנגלית כשפה גלוקאלית בהקשר למדיניות רב לשונית (אורלי חיים והילארי אביגדורי)
- ג. ערבית ועברית – למידת שפת ה'אחר/ת' (דפנה יצחקי וגל קרמרסקי)
- ד. רב לשוניות בהקשרי מורשת והגירה (מרינה ניז'ניק ואורנה פוגל)
- ה. מודעות רב לשונית (כולל נוף לשוני) (יאיר אור)

עיקרי הדו"חות של שלב זה הובילו לשאלות המחקר של שלב ב'.

אבן דרך ב'

סדרת מחקרים אמפיריים

שאלות המחקר של אבן דרך ב'

1. מהן העמדות והתפיסות של מורים, מנהלים, ותלמידים לגבי רב לשוניות במערכת החינוך בישראל?
2. כיצד מורים לאנגלית בישראל עושים שימוש ברפרטואר השפות המלא של התלמידים בכיתתם?
3. כיצד מושפעים הישגי תלמידים (דו/רב לשוניים) ממבחן דו לשוני, בהשוואה למבחן חד לשוני?
4. כיצד משפיע לימוד משותף (יהודים וערבים) באנגלית על יחסים בין קבוצות, קידום סובלנות ועמדות כלפי שפת ה'אחר/ת'?
5. כיצד מלמדים שפות מורשת ושפות עולם? מה הבסיס להוראתן? ומה מידת שביעות הרצון של מורים ותלמידים?
6. כיצד שימוש בשפה במרחב תורם למודעות רב לשונית בקרב תלמידים?

1. מהן העמדות והתפיסות של מורים ותלמידים לגבי רב לשוניות במערכת החינוך בישראל?

רציונאל: מיפוי התפיסות הקיימות כעת בארץ (תלמידים, מורים, מנהלים) הכרחי לקידום ויישום מדיניות חדשה.

מערך המחקר: מחקר כמותי (1650 תלמידים, 500 מורים) ואיכותני (12 קבוצות מיקוד), תוך התייחסות גם לנתוני רקע של המשיבים (יהודים/ערבים, מהגרים, רקע לשוני, ועוד).

מסקנות מרכזיות

- מורים ותלמידים תופסים רב-לשוניות כערך בעל יתרונות רבים וחשובים לפרט ולחברה.
- מספר שפות חובה (עברית, ערבית, אנגלית) - בדגש על למידתן ברצף בכל שנות הלימודים בבית הספר, ולצידן מגוון שפות שניתן יהיה ללמוד כבחירה.
- חשיבות לקידום של תיאום ושיתוף פעולה בין מורים לשפות שונות במערכת.
- שפה נתפסת כקשורה הדוקות לתרבות ולזהות.
- באשר למהגרים וקבוצות מיעוט, הסכמה באשר לצורך בתמיכה מסוגים שונים הנשענת על שפת האם ותרבות המוצא. חילוקי דעות בנוגע למשך הזמן ולמידה שבה יש לאפשר זאת.

לאן עכשיו?

- קיום **סדנאות** בקרב מורים להעמקת ההבנה של תפיסות ופרקטיקות של מדיניות רב לשונית.
- שילוב תובנות אלו ב**מודלים החדשים שיפותחו** במסגרת השלב הבא במחקר.

2. כיצד מורים לאנגלית בישראל משתמשים בשפות האם של התלמידים בכיתתם?

רציונאל: המדיניות באשר לשימוש בשפות אם, או בשפות אחרות (המהוות חלק מרפרטואר השפות של לומדי אנגלית בישראל) במסגרת שיעורי אנגלית אינה ברורה. מאחר ומחקרים רבים הצביעו על היתרונות הפדגוגיים והרגשיים בעירוב לשוני (translanguaging) בהוראת שפה זרה, מחקר זה תיעד את האופנים שבהם קיים שימוש בשפות אחרות במסגרת שיעורי אנגלית. הדבר יסייע בניסוח עקרונות לשימוש בשפות אם בהוראת אנגלית, וקידום שימוש מושכל של מורים ברפרטואר הלשוני של התלמידים, במטרה לקדם את הישגי התלמידים באנגלית.

מערך המחקר: תצפיות בשיעורי אנגלית; ראיונות עם מורים; קבוצות מיקוד עם מורים; שאלונים למורי אנגלית

מסקנות מרכזיות

- נמצא שקיים מתח בין תפיסות מורים באשר להעדפת הגישה חד לשונית בהוראת שפה (אנגלית בלבד) לבין פרקטיקות ההוראה בפועל בכיתות – שימוש ברור בשפות האם (ואף לעתים בשפות נוספות).
- העדר הכשרה וידע של המורים לאנגלית באשר לשימוש ברפרטואר הלשוני של התלמידים בכיתת האנגלית.
- אמונות המורים, וכן השימוש ברפרטואר הלשוני, קשור למשתני רקע של המורים (מגזר, רקע לשוני, רקע מקצועי) וכן להקשר ההוראתי (אוכלוסיות לומדים, היבטים פדגוגיים).

לאן עכשיו?

- מומלץ לקדם גישה רב-לשונית בהוראת אנגלית המשלבת עירוב מושכל ואפקטיבי של הרפרטואר הלשוני של הלומד.
- יש להעניק כלים תיאורטיים ויישומיים לגבי הנושא במסגרת תכניות הכשרה למורים.

3. כיצד מושפעים הישגי תלמידים (דו/רב לשוניים) ממבחן דו לשוני, בהשוואה למבחן חד לשוני?

רציונאל: העדר כלים להערכת ידע רב לשוני (כגון מבחנים) הם עקב אכילס בתחום המדיניות הרב לשונית. המחקרים המעטים שכבר נעשו בתחום זה (גם בישראל) מעידים בבירור על יתרונות הטמונים בהערכה רב לשונית (במיוחד עבור תלמידים מקבוצות מיעוט לשוניות). ממצאי המחקר יובילו לפיתוח דרכי הערכה רב לשוניות מסוגים שונים.

מערך המחקר: תלמידי כיתות ט', י'

- מבחן דו לשוני ו/או מטלת כתיבה (קבוצת ביקורת קיבלה מבחן בעברית בלבד)
- פרוטוקול חשיבה בקול (Think aloud protocol)
- שאלון עמדות כלפי מבחנים דו לשוניים
- קבוצות מיקוד
- המדגם כלל: בית ספר ערבי בעיר מעורבת, בית ספר ערבי בעיר ערבית, 4 בתי ספר עתירי עולים מברה"מ לשעבר.

מסקנות מרכזיות

- בקרב עולים, דוברי רוסית :
 - יתרונות ברורים בהישגים לימודיים בתכנים שנבדקו
 - עמדות חיוביות יותר כלפי מטלות דו לשוניות
 - תסכול עמוק מן המצב העכשווי, בו אין הם יכולים להביא את מלוא ידיעותיהם בתחום הדעת – בשלב לימודי כה מכריע בחייהם (ודאגות לעתיד)
- בקרב ערבים :
 - המציאות הבית ספרית והיומיומית שלהם היא ממילא דו לשונית ; כולם היו בעד המבחנים הדו לשוניים - נותן להם חופש לבחור בשפה שיותר נוחה להם.
 - במטלות הבנת הנקרא התמודדו יפה גם בעברית, אך במטלת הכתיבה הצורך בערבית עלה כחיוני

לאן עכשיו?

- במסגרת קידום המדיניות הרב לשונית יש לפתח מבחנים ומטלות הערכה בתחומי תוכן שונים – המאפשרים נגישות גם לשפת האם של התלמידים.
- מגוון כלים שאפשר להתאימם לתלמידים דו/רב לשוניים (תיווך, תרגום, מטלה דו לשונית, מילון, ועוד)
- כל זאת תקף במיוחד לתלמידים עולים, אך רלוונטי גם לתלמידים ערבים בישראל.

4. כיצד משפיע לימוד משותף (יהודים וערבים) באנגלית על יחסים בין קבוצות, קידום סובלנות ועמדות כלפי שפת ה'אחר/ת'?

- **רציונאל:** קיימות יוזמות חינוכיות של לימוד משותף (Shared Education) לקבוצות בקונפליקט (מודל שהתפתח בצפון אירלנד). עצם הלימוד המשותף יוצר קרבה ומשפיע על תקשורת בין הקבוצות. המחקר הנוכחי בדק את יעילות המודל בהקשר של לימוד משותף של ערבים ויהודים הלומדים אנגלית יחד (תחת חסות מט"ח), מבחינת הישגים בלימוד השפה ובהקשרים חברתיים רחבים יותר.
- **מערך המחקר:** תלמידי כיתות ו' מבית ספר רעות ובית ספר ג'וואריש ברמלה למדו יחד אנגלית פעם בשבועיים. כלי המחקר כללו תצפיות, שאלוני עמדות לתלמידים ולמורות, קבוצות מיקוד עם תלמידים וראיונות עם מורות.

מסקנות מרכזיות

הלימוד המשותף שימש כזירה המזמנת אינטראקציה רבה ועשירה בין שלוש שפות, מפגש פתוח עם "האחר/ת" וכן הוראה מגוונת ולא פרונטלית.

- א- השפה האנגלית – בהיותה שפת כח ובעלת מעמד גבוה בקרב שתי הקבוצות – מערערת מעט את הדומיננטיות של השפה העברית ובמובן זה הבחירה באנגלית כמקצוע לימוד משותף הינה טובה.**
- ב- גיל התלמידים (כיתה ו') הינו צעיר דיו על מנת לאפשר פתיחות כלפי "האחר". עם זאת, מיומנויות השיח של התלמידים באנגלית היו בסיסיות.**
- ג- נוכחותה הרבה של העברית בסיטואציה זוהתה בקרב חלק מהתלמידים הערבים כיתרון וכהזדמנות, ולא רק כמצביעה על החולשה של שפת אמם.**
- ד- תלמידים יהודים זיהו הזדמנויות לעשות שימוש בערבית המעטה שהם יודעים.**

לאן עכשיו?

- א- מהיותה פרקטיקת לימוד שוויונית במהותה, המדיניות החדשה תקדם הטמעה של יוזמות דומות בין יהודים לערבים תוך העמקת התמיכה הממסדית
- ב- המשך מחקר לימוד משותף במקומות אחרים (לא רק בערים מעורבות) ובתחומי דעת נוספים, מעבר ללימוד אנגלית
- ג- קידום פרקטיקות דומות גם בהקשרים של בתי ספר עתירי עולים (ברוח two way immersion).

5. כיצד מלמדים שפות מורשת? מה הבסיס להוראתן? ומה מידת שביעות הרצון של מורים ותלמידים?

רציונאל: שפות המורשת בישראל הן רבות, אך נוטות להעלם עקב העדר תמיכה מערכתית מספקת. גם כאשר מלמדים שפות מורשת, על פי רוב הדבר לא נעשה מתוך רציונאל המבוסס על מהותן הייחודית של שפות אלו. אין, נכון להיום, התייחסות ללומדי שפות מורשת כלומדים ייחודיים. לכן יש חשיבות גדולה במיפוי המוטיבציות המרכזיות ללמוד שפות מורשת, כיצד מלמדים אותן (כשפות זרות או כשפות מורשת?), האם יש הכשרה ייחודית לכך, וכד'.

מעריך המחקר: ראיונות עם מורי שפות מורשת ושפות עולם שונות (רוסית, אמהרית, צרפתית, ספרדית, סינית, גרמנית, איטלקית).

מסקנות מרכזיות

- חסרה מדיניות ברורה המעגנת את מעמדן של שפות מורשת ושפות עולם בבתי ספר, ולכך השפעה שלילי מאד על הוראת השפות ; מעמדן של שפות מורשת ושפות עולם בתוך מערכת החינוך ובבתי ספר נמוך אינו יציב.
- ככלל, שפות מורשת אינן נלמדות ככאלה, אלא כשפות זרות.
- עבור חלק מן השפות שנבדקו, אין כל מסלול הכשרה להוראתן.
- מחסור בולט בחומרי הוראה עדכניים ורלוונטיים.

לאן עכשיו?

יש צורך מיידי בחשיבה מחדש על העלאת מעמדן של שפות עולם ושפות מורשת בתוך מערכת החינוך בישראל.

בפרט יש לחשוב מחדש דרכים בהן ראוי ללמד שפות מורשת בישראל. יש להרחיב את רפרטואר השפות לגביהן מתקיימת הכשרת מורים, להעשיר את חומרי הלמידה הקיימים, כל זאת בכדי להעלות את המוטיבציה של תלמידים ללמוד שפות נוספות.

6. כיצד שימוש בשפה במרחב תורם למודעות רב לשונית בקרב תלמידים?

- **רציונאל:** מודעות רב לשונית מקדמת צדק חברתי וסובלנות לאחר/ת, מפחיתה אפליה לשונית, מעלה מוטיבציות ללמידת שפות נוספות, והיא ערך חשוב ביותר בחברות רב לשוניות ורב תרבותיות כדוגמת החברה הישראלית. המרחב הלשוני בישראל, שהוא לרוב מרחב רב לשוני מהווה זירה מרתקת לבחינה שעשויה לקדם מודעות רב לשונית וצדק לשוני וחברתי.
- **מערך המחקר:** מחקר פעולה שנערך ב-3 בתי ספר תיכוניים במגזר היהודי והערבי (כיתות יא'). במשך סדרת מפגשים נחשפו התלמידים לעקרונות התיעוד, הניתוח של שפה במרחב ולמודעות רב לשונית, ונערכו דיונים שמטרתם ללוות את התהליך. במסגרת איסוף הנתונים התנסו התלמידים גם ב'תיקון' השלטים והפיכת שלטים מפלים לשוויוניים ומכלילים. המחקר כלל גם שאלוני משוב מן התלמידים, ורפלקציות של המורים.
- תוצרי התלמידים יוצגו בחודשים הקרובים בתערוכה שתסכם את המחקר.

מסקנות מרכזיות

- חשיפה לנוף לשוני מביאה להגברת המודעות לנושאים חברתיים, לשוניים, פוליטיים וכלכליים, ולהסתכלות ביקורתית על המרחב הציבורי, החשובה הן לחברי קבוצות מיעוט והן לחברי קבוצת הרוב.
- העיסוק בנוף הלשוני מאפשר לתלמידים להביע את תחושותיהם לגבי תופעות של חוסר שוויון, אפליה והדרה.
- ההתמקדות בפעילות שבמרכזה שינוי תמונת הנוף הלשוני מאפשרת לתלמידים לקחת תפקיד פעיל בשינוי המצב לכיוון יותר מכיל, שוויוני וצודק.

לאן עכשיו?

יש להטמיע את תחום הנוף הלשוני כחלק מתוכנית הלימודים וממדיניות רב-לשונית. יש מקום לקדם מודעות רב לשונית, וכן להרחיב את מושג השפה כך שיכלול מגוון רחב של היבטים חברתיים ואופנויות מרובות (מולטי-מודאליות). להתערבויות מסוג זה ערך רב בהפיכת התלמידים למעורבים בסוגיות חברתיות של שוויון והכלה ולעקרונות שנוסו במחקר זה רלוונטיות רבה גם לקבוצות גיל אחרות, בפרט לגיל הצעיר.

בחודשים הקרובים תתקיים תערוכה בה יוצגו תוצרי המחקר – ובה מקום גם למבקרים לגלות ביקורתיות כלפי המרחב הציבורי תוך קידום זכויות לשוניות וצדק חברתי, לכיוון של הכללה וכבוד הדדי.

אבן דרך ג'

יישום מודלים של מדיניות חינוכית רב לשונית

פיתוח מדיניות רב לשונית לקראת ישום בבתי ספר

- מדיניות מותאמת לחזון, לדמוגרפיה, לאידאולוגיה ולצרכים של כל בית ספר ברוח engaged language policy ; אין מודל אחד לכולם
- התבססות על ממצאים מתוך המחקרים האמפיריים (מאבן דרך ב', וממחקרים אחרים המתבצעים בהקשרים אחרים בארץ ובעולם)
- תפיסה הרלוונטית לא רק להוראת שפות, אלא חוצה גם תחומי דעת, תוך התאמה לכיתות הטרוגניות

פיתוח מתווים רב לשוניים ויישומם בבתי ספר

- תהליך עבודה עם מספר בתי ספר על יישום מודלים המתאימים להם.
- הכשרת אנשי חינוך מומחים במדיניות רב לשונית לקראת יישומם של המתווים השונים: כולל מנהלים, מומחים למדיניות לשונית בבתי הספר, מורים, וכן נציגים מקהילות של בתי הספר.
- גיבוי המדיניות החדשה בהערכה מעצבת ומסכמת.

בהדרגה, קידום מדיניות רב לשונית ארצית על פי העקרונות שלעיל.

צוות המחקר

ד"ר אורלי חיים

ד"ר דפנה יצחקי

אמיר מיכלוביץ'

יאיר אור

אנה גני

חוקרים נוספים בצוות: אימאן עראר, סמר חאג' יחיא, ליאלי מורדי, שרה נאמן, מוראיה טרייאנס, אביב אורנר, ירדן רוזנברג, מרים מינקוב, שירה פרסטנברג, שרון לביא.

תודתנו למשרד המדען הראשי של משרד החינוך על מימון פרויקט המחקר